

Інна ЧЕРВОНЕЦЬ

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ В КОНТЕКСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ ПОГЛЯДІВ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

Анотація. У статті розглянуто деякі аспекти творчого використання педагогічних ідей Василя Сухомлинського як підґрунтя при організації інклюзивного навчання в закладах освіти.

Ключові слова: інклюзія, інклюзивна освіта, інклюзивне навчання, особа з особливими освітніми потребами, індивідуальний підхід, навчання, виховання.

Постановка проблеми.

Євроінтеграційні процеси, що відбуваються в Україні, стратегії реалізації концепції «Нова українська школа» зумовлюють нові вимоги до сучасної системи освіти, зокрема, щодо забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітям з особливими освітніми потребами, їх інтеграції в соціум. В Україні здійснюються трансформаційні зміни, що пов'язані з реалізацією основоположних прав особам з особливими освітніми потребами на освіту, тобто інклюзивне навчання. Так, Україна, ратифікувавши основоположні міжнародні документи у сфері прав людини, зобов'язана дотримуватись їх і впроваджувати загальнолюдські права в політику держави, зокрема в галузі освіти. У першу чергу, забезпечивши права на освіту дітей з особливими освітніми потребами, українське суспільство зробить важливий крок до успіху та стане частиною європейської спільноти.

На сучасному етапі розвитку суспільства внаслідок перетворення в економічних та політичних аспектах погляд на освіту являє собою процес пошуків нових завдань, імплементації стратегій у системі освіти з урахуванням потреб та інтересів громадян, у тому числі з особливими освітніми потребами. Водночас пошук нових завдань перед системою освіти вимагає об'єднання зусиль спеціальної та інклюзивної освіти, використання спеціальних підходів, методів, методик та засобів допомоги дітям, надання доступу до якісної освіти дітям з особливими освітніми потребами, які інтегровані в соціум.

Аналіз останніх джерел і публікацій.

Теоретичний та практичний досвід впровадження інклюзивної освіти в Україні висвітлено у працях таких науковців як

А. Колупаєва, Ю. Коломієць, В. Засенко, О. Таранченко, Ю. Найда, Н. Софій, М. Шеремет та інших.

Аналіз та реалізація психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами досліджували українські вчені, такі як, В. Бондар, В. Засенко, А. Колупаєва, Ю. Коломієць, Ю. Найда, Т. Сак, В. Синьов, І. Мартиненко, М. Шеремет та інші.

Варто зазначити, що такі українські вчені, як Н.Базима, О.Качуровська, Ю.Коломієць,

І.Мартиненко, М.Шеремет здійснювали аналіз психолого-педагогічного супроводу дитини з труднощами навчання з позицій МКФ-ДП Міжнародної класифікації функціонування, обмеження життєдіяльності та здоров'я дітей і підлітків.

Слід звернути увагу, що впродовж останніх років Всеукраїнським фондом «Крок за кроком» за підтримки Агенства США з міжнародного розвитку було реалізовано проєкт «Інклюзивна освіта: крок за кроком», основною метою якого було покращення умов отримання доступу до якісної освіти дітям з особливими освітніми потребами.

Успішне запровадження інклюзивного навчання потребує вирішення завдань на загальнонаціональному рівні, а саме: формування нової філософії розуміння забезпечення прав, інклюзивної освіти дітей з особливими освітніми потребами, удосконалення законодавчої та нормативно-правової бази відповідно до підписаних та ратифікованих міжнародних документів у сфері прав людини.

Внесення змін до законодавства в частині забезпечення оптимальних психолого-педагогічних умов для задоволення

освітніх потреб і здобуття дітьми якісної освіти спонукало до пошуку механізмів запровадження таких змін. Обраний нашою державою напрям на створення гідних умов навчання для дітей з особливими освітніми потребами є кроком до впровадження європейських принципів та стандартів життя. Питання в тому – як та яким чином будуть забезпечені ці права та гарантії. Це стало можливим завдяки прийнятому Закону про інклюзивну освіту, всі положення якого увійшли в основний Закон «Про освіту».

Відповідно до чинного законодавства, право батьків обирати заклад для своєї дитини та форму навчання визначено в законах України «Про освіту» (2017), «Про загальну середню освіту» (2019) та інших нормативно-правових актах, що розроблялися з урахуванням сучасних поглядів щодо впровадження інклюзивної освіти. Ці закони зобов'язували заклади загальної середньої освіти утворити інклюзивні та спеціальні класи і дають визначення таких понять як «інклюзивне навчання», «особа з особливими освітніми потребами», «інклюзивне освітнє середовище» тощо.

Виклад основного матеріалу. В умовах нового сучасного підходу до спільного навчання учнів з типовим та нетиповим розвитком тобто дітей із його суттєвим порушенням необхідно і важливо розглянути понятійно-термінологічний контекст інклюзивного навчання.

Звернемось до визначення дефініцій «інклюзія», «інклюзивне навчання», «інклюзивна освіта», які мають кілька значень, що відображено в розроблених науковцями різних інклюзивних педагогічних підходах.

Теоретичне відображення дійсності, що пов'язане з освітою дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзії, яка є не чітко визначеною концепцією, не має під собою реального підґрунтя, що забезпечувало б її сталий розвиток.

Теоретичний та практичний досвід впровадження інклюзивної освіти в Україні висвітлено у працях науковців (А. Колупаєва, В.Засенко, О.Таранченко, Ю.Найда, Н.Софій та ін.). Аналіз їх наукових досліджень свідчить про те, що тлумачення поняття «інклюзивне навчання» окреслюється в їхніх працях в ракурсі перспектив і можливостей подальшого розвитку всієї системи освіти, що базується на ідеях створення рівних можливостей для всіх дітей, у тому числі з особливими освітніми потребами у здобутті

якісної освіти, задоволення потреб та інтересів дитини незалежно від нозології.

Колупаєва А.А. зазначає, що нові концептуальні засади сучасного суспільного розвитку на основі визнання різноманіття людської спільноти та забезпечення рівноправності людей визначають шляхи реформування національної системи освіти. На зміну державній центристській освітній системі, де головна мета визначалася як формування особистості за усталеними взірцями й підпорядкування власних інтересів державним із жорсткою регламентацією освітнього процесу, має прийти «дитиноцентризм» — система освіти, в якій домінують інтереси дитини, задоволення її освітніх потреб. Цей принцип визначає цілі й концепцію інклюзивної освіти, освітньої системи, що реалізує одну з головних демократичних ідей — рівність прав людей на здобуття освіти [4, 7].

Концептуальною основою інклюзії є врахування розмаїття усієї учнівської спільноти та визначення особливих потреб, а не порушень розвитку, та задоволення особливих освітніх потреб не тільки учнів з психофізичними вадами, а й усіх дітей, які мають ті чи інші відмінності, зумовлені культурним середовищем, етнічною приналежністю, мовними, релігійними, соціально-економічними причинами, рівнем навчальних здібностей та іншими чинниками, що впливають на розвиток та навчання дітей. Інклюзія як освітнє явище потребує системних змін на всіх рівнях освіти та в усіх освітніх структурних ланках на основі врахування визначених особливих потреб дітей [4, 8].

Так, як зазначає Т.Скрипник, впровадження інклюзивної освіти в Україні є серйозним викликом, який необхідно системно аналізувати, продумано й узгоджено діяти для досягнення бажаної цілі. Складнощі впровадження освіти для дітей з особливими потребами в нашій країні пов'язані з різноплановими дефіцитами, серед яких:

- відсутність служби раннього втручання, яка б діяла за міжнародними стандартними вимогами до організації діяльності таких служб і уможлиблювала розбудову стратегії розвитку дитини та кваліфіковану допомогу родині;

- брак традицій і культури здійснення корекційно-розвивальної роботи у співпраці з родиною. Глобальними помилками в цьому контексті є: 1) неврахування першочергової важливості взаємодії батьків з дитиною і

обставин життєдіяльності дитини в умовах родини; 2) заняття з дитиною виключно в індивідуальному режимі; 3) низька якість, неузгодженість і хаотичність тих корекційно-розвивальних заходів, які застосовують до дитини;

- брак централізованої і відповідної підготовки фахівців психолого-педагогічного профілю, здатних усвідомлено і ефективно здійснювати освітню діяльність по відношенню до дітей зі складними порушеннями, до яких відносяться, наприклад, розлади аутистичного спектра;

- відсутність операційного складника інклюзивної практики, що надавав би чіткі орієнтири відносно дій команди супроводу;

- брак уваги до ресурсів дитини, опори на закономірності її розвитку, стигматизація дитини;

- відсутність знань і умінь щодо створення відповідного і безперешкодного навчання в закладі освіти [9].

Т.Скрипник акцентує увагу на те, аби зрозуміти, що інклюзія – це не тяжкий обов'язок, який фахівці вимушені виконувати (щоб забезпечувати реалізацію пріоритетного напрямку сучасної освіти), а могутній ресурс для створення яскравого, цікавого, розвивального для всіх освітнього середовища [10].

Інклюзія – це неперервний процес, спрямований на залучення індивідів, створення відкритих систем і середовищ на основі принципу максимальної участі та пропагування інклюзивних цінностей. Вона передбачає розширення можливостей для більшої участі кожного: залучення до різних аспектів шкільної культури та життя і тієї організації освітнього простору, що складається в місцевому контексті. Також важливим елементом цього підходу є уникання всіх форм виключення та дискримінації [17, 20].

Слід звернути увагу, що в деяких дослідженнях спостерігається непорозуміння в уявленнях про інклюзію, яку замінюють терміном «соціальна інклюзія».

Однак думка про те, ніби «інклюзія» має охоплювати дітей, які мають психофізичні порушення, а «соціальна інклюзія» – дезадаптованих, непродуктивна.

Поширене сприйняття інклюзії як такої, що стосується людей з порушеннями розвитку, веде до хибного висновку, що вони зазнають несоціальної ексклюзії, яка виникає автоматично як прямий наслідок

їхніх порушень [17, 20]. Тому, на нашу думку, поняття «інклюзії» більш ширше, оскільки є явищем, що виникає у процесі взаємодії людини з навколишнім середовищем, тобто соціумом.

Якщо перенести поняття соціальної інклюзії у сферу освіти, тоді інклюзивну освіту чи інклюзивне навчання можна тлумачити як надання додаткової підтримки дітям, які з тих чи інших причин не можуть брати активну і значущу участь в освітньому процесі [8, 22].

Таким чином, інклюзія передбачає спільне навчання учнів з особливими освітніми потребами та їх здорових однолітків, під час якого діти вчаться співпрацювати, допомагати, підтримувати один одного, набувають спільного життєвого досвіду.

Інклюзивна освіта включає:

- впровадження інклюзивних цінностей у практичну діяльність;

- допомогу кожному відчутти себе частиною цілого;

- збільшення участі дітей і дорослих процесах навчання і викладання, ролі учнів у стосунках з громадою та участі місцевих громад;

- уникнення практики виключення, дискримінації, існування бар'єрів у навчанні й участі в шкільному житті;

- внесення змін до культури, політики і щоденної діяльності (практики) як відповідь на чинник багатоманітності (впровадження різних способів діяльності, які виходять з принципу однакової цінності кожної особи);

- співвіднесення освіти з місцевими і світовими реаліями;

- досвід, набутий у процесі подолання бар'єрів для деяких дітей, використовується на благо ширшої групи дітей;

- сприйняття відмінностей між дітьми і між дорослими як ресурсу для навчання;

- визнання права дітей на якісну освіту за місцем проживання;

- удосконалення роботи навчальних закладів на благо працівників, батьків, а також дітей;

- підкреслення важливості розвитку шкільних громад як цінності та як досягнення;

- розвиток стосунків взаємної підтримки між школами і місцевими громадами;

- визнання того, що інклюзія в освіті є одним з аспектів інклюзії в суспільстві учнів, а й у розвитку місцевих громад;

- розвиток партнерських відносин між школами і місцевими громадами;

- визнання того, що інклюзія в освіті це

один з аспектів інклюзії в суспільстві [17,20].

Відомо, що поняття «інклюзивне навчання» стосувалося в основному реалізації права на освіту дітям з особливими освітніми потребами, їх соціалізацію та інтеграцію в соціум шляхом організації їх навчання в закладах загальної середньої освіти. Так, у Концепції розвитку інклюзивного навчання зазначалося: «інклюзивне навчання – це комплексний процес забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітям з особливими освітніми потребами шляхом організації їх навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на основі застосування особистісно орієнтованих методів навчання, з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності» [6].

Однак, трактування поняття «інклюзивне навчання» еволюціонувало. Удосконалилася законодавча база, у якій чітко визначено терміни, пов'язані з інклюзивним навчанням, зокрема у Законі України «Про освіту» зазначено, що «інклюзивне навчання – система освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників» [2].

Основним терміном для позначення суб'єкта інклюзивного навчання став – «особа з особливими освітніми потребами». У відповідності до Закону України «Про освіту» визначено поняття: «особа з особливими освітніми потребами – особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту» [2].

У внесених змінах до Закону України «Про освіту» (щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг від 23.05.2017) йдеться, що це – особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення права на освіту, сприяння розвитку особистості, поліпшення стану здоров'я та якості життя, підвищення рівнями участі у житті громади» [3].

На сучасному етапі впровадження концепції «Нова українська школа» інклюзію розглядають ширше, ніж просто забезпечення права доступу до якісної освіти дітям з особливими освітніми потребами. Теоретичні тлумачення поняття «інклюзивне навчання» уточнюються, удосконалюються та реалізується на всіх етапах реформування освітньої ланки.

Українські дослідники зазначають, що стратегічною метою виховання та навчання дітей із різними нозологічними порушеннями (інтелектуальними, аутистичними, мовленнєвими, опорно-руховими, зоровими, слуховими, емоційно-вольовими) є їх соціальна інтеграція для реалізації якої необхідне створення особливих освітніх психолого-педагогічних умов [7].

Як зазначає В.Синьов: «Навчання – основний шлях корекції розвитку дитини, оскільки воно є провідним видом її діяльності і перебуває в нерозривній єдності з вихованням як засобом управління соціалізацією особистості. Тому на думку вченого, сутністю інклюзивної освіти є навчання дітей з особливими освітніми потребами, зокрема з інтелектуальними порушеннями, в загальноосвітній школі за умови пристосування освітнього простору до індивідуальних особливостей дітей, надання якісних освітніх послуг таким дітям. Пріоритетними напрямками роботи є сприяння соціальному, емоційному та когнітивному розвитку кожної дитини з інтелектуальними порушеннями, з тим, щоб вона відчувала себе неповторним, повноцінним учасником суспільного життя» [7].

Ідея інклюзивної освіти цілком відповідає інноваційному для України біо-психосоціальному підходу, оскільки полягає в забезпеченні навчання та участі в освітньому процесі дитини з урахуванням її індивідуальних освітніх потреб [1, 66].

Таким чином, інклюзивна освіта передбачає розширення участі всіх дітей, в тому числі з особливостями пізнавального та /або інтелектуального розвитку, в освітньому процесі. Вона передбачає створення універсального дизайну, зміни політики та практики діяльності шкіл.

В контексті впровадження інклюзивного навчання в усі ланки системи освіти актуальними залишається погляди В. Сухомлинського на особливості роботи з дітьми з особливими освітніми потребами. В.О. Сухомлинський наголошував, що виховання дітей, а особливо важких, – найскладніша справа.

Приділяючи увагу розумово відсталім дітям, В.О. Сухомлинський дійшов висновку, що навчати таких дітей необхідно в масовій загальноосвітній школі, в першу чергу, для того, щоб діти з особливостями психофізичного розвитку перебували в атмосфері повноцінного духовного життя школи. Тому рекомендував у навчанні і

вихованні таких дітей застосовувати особливі заходи, делікатний індивідуальний підхід. Він підкреслював: «Вчити і виховувати таких дітей треба у масовій загальноосвітній школі: створювати для них якісь спеціальні навчальні заклади немає потреби. Ці діти не є потворними, а найкрихітніші, найніжніші квіти в безмежно різноманітному квітнику людства» [12, 92].

В. Сухомлинський вважав, що пріоритетним у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами є індивідуальний підхід до кожної такої дитини, оскільки вбачав прямий зв'язок між роботою педагога і можливими причинами шкільних проблем в кожному окремому випадку в таких дітей. Педагогам, які навчають дітей з особливими освітніми потребами, рекомендував знаходити кожній особливій дитині посилену розумову працю, доступні шляхи подолання труднощів, залучати дитину до цікавої роботи з метою інтелектуального розвитку на основі почуття власної гідності.

Важлива теза, на якій хотілося би зупинитися у зв'язку із педагогічною спадщиною В.О. Сухомлинського, – це постать учителя, педагога. Він у своїх творах, і в своєму особистому житті утверджував образ вчителя. Учитель має бути людиною, яка супроводжує процес самопізнання і саморозвитку дитини, скеровує його відповідно до конкретних сутнісних задатків кожного школяра, у тому числі з особливими освітніми потребами, учить їх учитися, застосовувати здобуті знання та інформацію, що є актуальним саме в контексті впровадження інклюзивного навчання.

Говорячи про нову соціальну роль учителя, звертаємо увагу на значущість його морально-етичного образу. Ми повинні піднести значення моральних цінностей у нашому суспільстві, допомогти вчителю у вихованні підростаючого покоління, виховувати власним прикладом, демонструючи високі взірці моральності, позитивності, толерантності, відданості високим ідеям та ідеалам. Учитель також має бути підготовленим до соціальної ролі – виховувати людину, ефективну в національному і глобальному просторі. Тому акцент зміщується на формування самодостатньої людини, на перехід від авторитарної до толерантної педагогіки, на надання всьому процесу суб'єктної взаємодії з учнем конструктивно-позитивного змісту [5,15].

Наступне, на що слід звернути

увагу, – це системний гуманний підхід В.О. Сухомлинського до дитини, до організації її життєдіяльності. Він всебічно підходить до дитини: в аспекті її розумових здібностей, і психічного, і фізичного стану. У своїх працях «Серце віддаю дітям», «Важкі діти», «Розмова з молодим директором школи», «Вірте в людину», «Мудра влада колективу», «Батьківська педагогіка» він усебічно аналізував особливості розвитку та досліджував поведінку дітей з особливими потребами. В. Сухомлинський писав: «Нещасна, знедолена природою або поганим середовищем маленька людина не повинна знати про те, що вона малоздібна, що в неї слабкий розум. Виховання такої людини повинно бути в сто разів ніжнішим, чуйнішим, дбайливішим» [13, 590].

Особливу увагу приділяв В. Сухомлинський роботі з батьками, які виховують дітей з особливими освітніми потребами. Вчений наголошував, що у вихованні особистості школа й сім'я повинні бути однодумцями, дотримуватись єдиних принципів щодо методів і засобів виховання. Саме у Павлівській школі було започатковано роботу психологічних семінарів для батьків в тому числі, які виховують дітей з особливими освітніми потребами, на яких педагоги обговорювали характеристики індивідуальних особливостей розумового розвитку дітей, навчали виховувати гармонійно розвинену особистість, ознайомлювали з прийомами розвитку розумових здібностей через складання казок, оповідань, малюнків, дитячих виробів.

Освітня повинні намагатися максимально педагогізувати суспільство, педагогізувати сім'ю, з тим, щоб забезпечити педагогічно грамотне, турботливе ставлення батьків до дітей, адже в сім'ї дитина абсолютно не захищена, і лише відповідальне батьківство допоможе зробити цей захист. Тільки підвищення педагогічної культури, розуміння дитини, гуманізація стосунків батьків і дітей дозволить створити сприятливі умови для розвитку дитини в кожній сім'ї та, відповідно, у школі [5, 16]. Тому важливим аспектом є залучення батьків особливих дітей до освітнього процесу в закладах освіти.

Таким чином, глибоке вивчення й аналіз педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського дають змогу зробити висновок, що запропонована ним педагогічна система збагатила педагогічну науку на етапі розвитку інклюзивного навчання, у якій неоціненні

скарби педагогічної мудрості мають величезну силу у формуванні нової філософії державної політики щодо дітей з особливостями психофізичного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базима Н.В., Качуровська О.Б., Коломієць Ю.В. Дитина з труднощами в навчанні інклюзивному класі. Київ: ДІА, 2019.

2. Закон України «Про освіту». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

3. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про освіту» щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

4. Колупасва А.А., Таранченко О.М. Навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі. Харків: «Ранок», 2019.

5. Кремень В.Г. Василь Олександрович Сухомлинський і сучасна педагогічна наука. *Педагогічний вісник*. Кропивницький, 2013. № 2-3 (26-27). С.15-16.

6. Наказ Міністерства освіти і науки від 01 жовтня 2010 року № 912 «Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання». URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-kontseptsii-rozvitku-inklyuzivnogo-navchannya>

7. Синьов В.М., Шульженко Д.І. Психологія інклюзивної освіти учнів зі спектром інтелектуальних та аутистичних порушень. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)* : збірник наукових праць. 2017. Випуск №9. URL: <http://aqce.com.ua/vipusk-n9-2017/skripnik-tv-strategii-klasnogo-menedzhmentu-dlja-inkljuzivnogo-seredovicsha.html>.

8. Софій Н. Інклюзивне навчання в закладах загальної середньої освіти: керівництво для тренерів. Київ, 2019.

9. Скрипник Т. Специфіка реалізації міждисциплінарного командного супроводу в інклюзивному освітньому середовищі України. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)* : збірник наукових праць. 2019. Випуск 22. URL: <http://aqce.com.ua/vipusk-n9-2017/skripnik-tv-strategii-klasnogo-menedzhmentu-dlja-inkljuzivnogo-seredovicsha.html>.

10. Скрипник Т. Стратегії класного менеджменту для інклюзивного середовища. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)* : збірник наукових праць. 2022. Випуск 9. URL: <http://aqce.com.ua/vipusk-n9-2017/skripnik-tv-strategii-klasnogo-menedzhmentu-dlja-inkljuzivnogo-seredovicsha.html>

11. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. *Вибрані твори* : в 5-ти т. К.: Радянська школа, 1977. Т. 3. 670 с. С. 7-299.

12. Сухомлинський В.О. Сто порад учителеві. *Вибрані твори* : в 5-ти т. К.: Радянська школа, 1976. Т.2. 655 с.

13. Сухомлинський В.О. Як любити дітей. *Вибрані твори* : в 5-ти т. К.: Радянська школа, 1977. Т.5. 639 с.

14. Сухомлинський В.О. Народження громадянина. *Вибрані твори* : в 5-ти т. К. : Радянська школа, 1977. Т.3. 670 с.

15. Сухомлинський В.О. Природа, праця, світогляд. *Вибрані твори* : в 5-ти т. К. : Радянська школа, 1977. Т.5. 639 с.

16. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. *Вибрані твори* : в 5-ти т. К. : Радянська школа, 1976. Т.1. 654 с.

17. Тоні Бут. Індекс інклюзії: розвиток навчання та участі в життєдіяльності. Київ: ТОВ Видавничий дім «Плеяди», 2016.